

РОЗДІЛ 3

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В СИСТЕМІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

3.1. ВІЗУАЛІЗАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Якісні структурні та суспільно-економічні зміни останніх десятиріч у розвинених країнах називають переходом до постіндустріального або/і постмодернового суспільства. Це викликало зміни концепції розвитку й управління – від технократичного підходу до інноваційного, від управління персоналом до управління ресурсами, від формування предметних знань до професійно-педагогічної культури. У структурі життєдіяльності на перше місце вийшли такі категорії, як людина-особистість, людина-творець, людина-професіонал. Відповідно конкурентоспроможним буде професійно компетентний фахівець, який здатний до безперервного розвитку, навчання та самоосвіти впродовж усього життя.

Суспільні виклики призвели до змін і перетворень в освітній галузі на соціальному, економічному, ментальному, професійному тощо рівнях. Якщо перші дві складові вирішити дещо легше, то наступні – набагато складніше, тут яскравий прояв людського особистісного фактору, хоч їх взаємозалежність очевидна. Вони потребують вирішення цілого ряду протиріч і проблем. Назвемо лише деякі:

- відсутність високої функціональності вчителя в нових умовах життєдіяльності;
- здатність функціонувати у глобалізованому інформаційно насиченому суспільстві;
- уміння доцільно застосовувати інформаційні технології у професійній діяльності;
- оволодіння загальною, професійно-педагогічною культурою, здатністю до самооновлення власної культуровідповідності й соціально-культурної ідентичності в постійно змінному освітньому просторі;
- конструктивізм і толерантність у стосунках із суб'єктами/об'єктами навчального процесу, здатністю розуміти світ, «себе-в-ньому», гнучко адаптуватися до змін, брати активну участь у творенні «Себе-і-Світу».

Реагуючи на суспільні та професійно-фахові виклики, ставимо перед собою завдання в даному розділі лише окреслити технологію і методику формування візуальної компетентності вчителя-філолога у процесі вивчення методики літератури.

На жаль, і в педагогіці, і в методиці поняття «візуалізація» не знайшло посутнього місця, недостатньо використовується в системі підготовки майбутнього вчителя взагалі літератури зокрема, а також під час підвищення кваліфікації словесників. То ж актуальність означеної проблеми і напрямку в методиці є очевидною.

За Універсальним словником української мови знаходимо такі дефініції понять, які нас цікавлять:

Візуалізація – демонстрація фізичного явища чи процесу у зручній для зорового сприйняття формі.

Візуальний – здійснюваний неозброєним оком або за допомогою спеціальних пристроїв і приладів.

Візуальне спостереження – спостереження неозброєним оком або за допомогою оптичних приладів [6, с. 140].

Поняття **візуальність** в Енциклопедії постмодернізму подано як «технологічний або структурний процес бачення». Термін «візуальність» застосовують, передусім, коли говорять про формалістичні тенденції модерністської критики мистецтва, що розглядала живопис як самодостатню категорію для вивчення й нехтувала політичними, економічними, технологічними, психологічними та тілесними механізмами бачення (Марсель Дюшан; П'єр Бурдьє)» [4].

Для нас важливо адаптувати позиції Марсель Дюшана [4, с. 138-139] щодо системи підготовки компетентного фахівця, учителя літератури. А саме до:

– засобів вираження зорового (візуального) мистецтва з одночасним накресленням схеми концептуальних та матеріальних шляхів реалізації;

– переведення об'єкта мистецтва на другорядне місце у стосунках до самого процесу формування ідей, що призводить до його створення або реалізації як нового продукту;

– «готового виробу» – предмета, який вихоплений зі свого звичного контексту і вставлений у рамку або якое інакше змінений, що робить його новим твором мистецтва;

– використання мистецтва як інструмента, за допомогою якого художник може мислити й працювати над реалізацією тієї або іншої ідеї;

– тривимірної перспективи та участі у візуальних мистецтвах глядача, який здатний вступати у стосунки з геометричними невідповідностями.

Формування візуальної компетентності вчителя літератури на першому етапі буде можливим, коли ним буде усвідомлено та активно викорис-

Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання

товуватиметься у професійному мовленні цілий ряд понять: «візуальна компетентність», «візуальне мислення», «візуальна грамотність», «відео-матеріал», «відеотренінг», «методичний тренінг», «методичний коучинг», «мультимедіа» та інші, про які описано у статті «Компендіум понять візуальної компетентності».

Психологічним підґрунтям перспективності використання візуальності у процесі формування компетентного вчителя літератури є її теорії психоаналізу Зигмунда Фрейда, Жака Лакана, культурної критики Бірмінгемської та Франкфуртської школи та поглядів Вальтера Беньяміна на модерність та на образ. Це дозволяє нам порушити стандартні підходи до використання засобів навчання, вибудувати нові візуальні стосунки, зміщуючи акценти на постмодернові та експериментальні візуальні тексти у професійній підготовці майбутнього вчителя літератури та підвищення кваліфікації словесника-практика.

Візуальність забезпечить викладачеві вибудову багатформатних стосунків між суб'єктами/об'єктами навчального процесу, перспективізм у стосунках професійно-фахового зростання, поширення візуальних технологій у широкому діапазоні: в системі вищої школи на лекційних, семінарсько-практичних, лабораторних заняттях із методики літератури, під час самостійної підготовки до занять у режимі віртуальної реальності, комп'ютерної графіки, відео й телебачення, а також для учнів середнього загальноосвітнього навчального закладу, під час підвищення кваліфікації словесників. У цьому аспекті дуже значущим є те, що візуальність сприяє формуванню функціонального, уніфікованого, технологічно грамотного, професійно зорієнтованого «Я» вчителя літератури. Він здатний увійти в інформаційно насичений простір, вибудувати конструктивні стосунки з суб'єктами/об'єктами візуального засобу, доречно співпрацювати з візуальними текстами, щоб толерантно жити і діяти в сучасній культурі стосунків як конкурентоспроможній особистості.

Професійно-методична компетентність учителя літератури – інтегральна якість особистості, що має свою структуру, систему компетенцій, здатностей і способів, які дають змогу фахівцеві на технологічному рівні здійснювати ефективно свою діяльність, забезпечувати ціннісно зорієнтований простір для свого сталого саморозвитку й самовдосконалення, учня-читача з проєкцією на одержання гарантованих досягнень наперед заданого кінцевого спільного результату.

Виходячи з педагогічних умінь і елементів праці педагога, у структурі професійно-методичної компетентності вчителя літератури можна виділити **прогностичний, проєктувальний, конструкторський, планувальний, інформативний, організаторський, комунікативний, аналітичний, рефлексивний, аксіологічний, культуровідповідний,**

візуалізаційний тощо компоненти. Названі компоненти професійно-фахової діяльності вчителя літератури можуть бути як компетентністю, так і виконувати функції компетенцій (на зразок «метод↔прийом»), що, за нашим переконанням, не є одне і теж. Сформованість та здатність до компетентного їх виконання нами може бути структуровано на **4 рівні професійно-фахової, методичної підготовленості вчителів літератури:**

- а) *початковий* – **розпізнавально-відтворювальний (репродуктивний)**;
- б) *середній* – **відтворювально-варіативний (адаптивний)**;
- в) *достатній* – **варіативно-продуктивний (раціоналізаторський)**;
- г) *високий* – **продуктивно-технологічний (новаторський)**.

Комплекс компетентностей і компетенцій, якими має оволодіти словесник, щоб досягти гарантованого кінцевого результату в реалізації як літературної освіти школярів, так і своєї професійно-методичної підготовленості, є складним і потребує значних зусиль з боку суб'єктів навчально-пізнавального, виховного процесу – тих, хто навчає, і тих, хто навчається, а також доцільне уведення об'єктів, інформаційних технологій тощо.

Багатовимірна та насичена система методів, прийомів, засобів навчання в системі літературної освіти школярів, набуття вчителем-словесником професійно-методичних компетентностей і компетенцій, а також соціального досвіду має бути апроксимованою (*лат. approximatio* – зближення) – наближене вираження будь-яких математичних величин через інші, більш прості величини, співвіднесеною із соціальним досвідом підготовки вчителя, з метою навчання, рівнем досягнень методики літератури. Таким чином, зміст професійно-фахової освіти – це модель системи соціального досвіду, яка включає систему компетентностей і компетенцій, які в кінцевому результаті сформуєть методичну культуру вчителя-словесника.

Методична культура вчителя літератури (викладача методики літератури) нами розуміється як інтегральна якість, яка сприяє:

- присвоєнню соціального досвіду, який сформовано поколіннями вчених, практиків у галузі літератури та методики її вивчення;
- оволодінню системою знань методичної теорії, яка перебуває в постійному розвитку й оновленні;
- формуванню умінь застосовувати знання самостійно, ураховуючи свій акме-рівень та учня-читача (студента);
- продукуванню методичних (літературних) знань, умінь, норм у професійно-фаховій (літературній) діяльності, засвідчуючи свій акмеологічний і аксіологічний рівень у нерозривній єдності з реаліями швидкозмінного сучасного світу;

Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання

– формуванню креативної Я-особистості, яка толерантно ввійде в соціум, науковий простір, конструктивно співпрацюватиме з суб'єктами/об'єктами освітньо-культурологічного простору.

Консолідуючим є комплексний синергетико-аксіологіко-акмеологічний підхід, який у методиці викладання літератури передбачає виконання/урахування ряду необхідностей щодо:

– формування нового типу педагога, словесника, здатного до відносно сталої суб'єкт-суб'єктної організації і самоорганізації освітньо-культурологічного простору як учня-читача (студента), так і свого;

– переорієнтації до ціннісно-цільової структури діяльності вчителя (викладача), проектно-конструкторського моделювання змісту літературної освіти школярів, професійно-методичної – для студентів-філологів;

– забезпечення високої продуктивності, професіоналізму учня-читача (студента), учителя літератури (викладача) відповідно до вибудованої траєкторії свого росту;

– формування цілісної креативної особистості, здатної створити свою «Я-концепцію», утвердити і не втратити «Себе-у-Світі».

Регулятивними принципами такого підходу до професійно-методичної підготовки вчителя літератури та формування системи компетентностей, на наш погляд, є:

- *методологічний плюралізм;*
- *міждисциплінарний синтез й інтегративність;*
- *наукова об'єктивність і відкритість;*
- *культуровідповідність і кумулятивність;*
- *гомеостатичність й ієрархічність;*
- *принцип нелінійності і сталості;*
- *відносність інтерпретацій і єдність у різноманітті.*

Формат реалізації вищевикладеного став можливим в умовах організації лабораторії інноватики в системі філологічної освіти, яка пройшла свій еволюційний розвиток у Миколаївському державному університеті імені В. О. Сухомлинського. Укладено договір «Про наукове співробітництво між кафедрою української літератури Миколаївського державного університету і лабораторією літературної освіти Інституту педагогіки АПН України» (від 15.10.2001), що закріпив статус її як вузівської у структурі кафедри української літератури та сприяв проведенню спільних наукових досліджень із проблем літературної освіти, насамперед, її технологізації. Поряд із цим лабораторія тісно співпрацює з цілим рядом ВНЗ України (Глухів, Полтава, Черкаси, Херсон, Луганськ, Ніжин). Робота лабораторії **регламентується Положеннями про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності та внутрівузівським Положенням про лабораторію інноватики в системі літературної освіти, метою та завданнями якої є:**

– створення умов для розвитку й самореалізації студента, учителя як особистості, як професіонала – патріота України, які здатні до творчої праці, професійного росту, мобільності в освоєнні та впровадженні інноваційних технологій;

– участь у розробці та апробації інноваційних продуктів на всеукраїнському, регіональному рівнях;

– застосування інновацій та експериментальна перевірка їх продуктивності в закладах освіти.

Професійно-фаховій і методичній самореалізації вчителя літератури в педагогічній діяльності, формуванню здатностей до візуалізації сприяє використання особистісно прийнятних освітніх технологій, аудиторна та позааудиторна робота і співпраця. Наприклад, спецкурси: «Освітні технології: українська література» (за концепцією професора О. М. Пехоти), «Методика літератури в системі профільного навчання» та спецсемінари «Проектно-конструкторська діяльність учителя літератури», які включають змістові модулі: «Спадщина В. О. Сухомлинського й інноваційні технології навчання (комунікативно-мовленнєва діяльність учителя літератури й учня-читача)»; «Технологія проектування системи уроків літератури (різні типи загальноосвітніх навчальних закладів)»; «Планувальна діяльність учителя літератури (інтегрований спецкурс для студентів ЗФН із дистанційним підсиленням)».

Формування візуальної компетентності вчителя літератури ефективно вирішується за умови гнучкого та доцільного впровадження перспективних методів, прийомів, методик і технологій, розроблених візуальних засобів навчання та їх активного застосування в практичній професійно-фаховій діяльності. До них належать різні види, класифікація яких нами апробується і в адаптованому варіанті представлена з урахуванням підходів Г. Кузнецова та Т. Калюжної [5]:

– **традиційні засоби навчання** (методична література, дидактичні матеріали, технічні та наочні засоби);

– **нові засоби навчання** (інформаційні «стаціонарні» технології: комп'ютерні навчальні курси, аудіо- та відеоматеріали; електронні видання, довідники; візуальні джерела; методичні відеовідповіді; мультимедійний фотоальбом, професійні відеоекскурсії; портфоліо творчого і професійно-методичного зростання вчителя літератури; електронний паспорт кабінету літератури; електронна методична лощія; бібліографічний путівник учителя літератури тощо);

– **інноваційні засоби навчання** («мережні» технології: різнорівневі інформаційні навчально-освітні портали; модерні і мережеві з'єднання для проведення аудіо- відеоконференцій; навчання в дистанційному режимі; Інтернет-проекти з методики літератури: соціальний – «Молодий учитель літератури в освітньо-культурологічному просторі»; фахові:

Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання

«Учитель літератури в системі профільного навчання»; «Інтелектуали України – творчому Вчителеві»; «Заслужені освітяни Миколаївщини» тощо).

Позааудиторна діяльність студента, учителя наповнюється різноманітними завданнями-заходами, які сприяють формуванню візуальної компетентності: різноманітні презентації новинок методичної літератури, наукових концепцій, досягнень; розроблення проектів із допомогою комп'ютерних програм: «Школа майбутнього», «Кабінет літератури», «Літературна карта України», «Літературна карта Миколаївщини» із добіркою інтерактивних мультимедійних мап міст, областей, районів України, а також із можливістю вибору мови (української, російської, англійської, німецької, французької), пошуку міст і вулиць, представлення малюнків, ілюстрацій тощо; аудіо-, відеоресурс з виконанням музичних творів і пісень, оповідачами різних фольклорних творів під загальною назвою: «Світ казок (пісень, переказів і т. ін.)»; розробка літературних, методичних web-сторінок і розміщенням їх в Інтернеті для вияву й демонстрації своїх творчих як мистецьких, так і професійно-фахових здатностей.

Виходячи з названого, *візуальна компетентність* нами розуміється як **уміння самостійно добувати, аналізувати, відбирати, кваліфіковано моделювати та ефективно використовувати/застосовувати інформацію під час професійно-методичної підготовки словесника та літературної освіти школярів, де посередниками будуть наочні та технічні засоби, інформаційні технології, мультимедіа-ресурси тощо.** Реалізація візуальної компетентності суб'єктами педагогічного процесу сприятиме їх професійному зростанню та духовно-естетичному збагаченню, бути конкурентоспроможним, мобільним і гнучким у швидкозмінному соціумі, світі, здатним конструктивно й толерантно входити в міжкультурний простір.

Контекст вищевикладеного підводить нас до розуміння, що центровою фігурою стає не індивід, а особистість учня (студента), учителя (викладача). Кожен із них вибудовує свою траєкторію в освітньо-культурологічному просторі, де посередником або/і активним учасником є засоби навчання (підручник, електронний посібник, комп'ютер, Інтернет і т. ін.). За цієї умови важливою функцією вчителя (викладача) є не репродукування інформації, а його здатність до сприяння учням (студентам), здобувши цю інформацію, ефективно і творчо овоїти, критично осмислити, уміло застосувати в професійній чи життєвій ситуації. Тоді місія вчителя (викладача), у нашому розумінні, має бути переорієнтована на фасилітативний спосіб співпраці і співробітництва, де він виступатиме як організатор і партнер, помічник і консультант, методист і технолог. Сформованість нової позиції учня (студента), вчителя літератури

(викладача), які здатні до безперервного саморозвитку, суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час навчального процесу, забезпечить ситуацію успіху в одержанні гарантованих результатів за багатовекторної співпраці-синергії: «учень-читач (студент) → автор «літературний (науковий) твір (підручник, комп'ютер, Інтернет) → компетентний учитель (викладач) – кваліфікований читач-учень (студент) як фасилітатори» [10; 11].

Тому синергетико-аксіологіко-акмеологічний підхід до професійно-методичної підготовки вчителя літератури, набуття візуальної компетентності сприятиме створенню гуманістично зорієнтованого самоорганізуючого простору формування особистості як вчителя (викладача), так учня-читача (студента), виборі ними способів своєї діяльності в досягненні сталих, гарантованих акме-результатів на локальному чи глобальному рівнях з урахуванням мотивів, ціннісних орієнтирів, вибудованої кожним своєї траєкторії розвитку відповідно до заданої ним же системи цілей, ціннісних норм тощо. Такий учитель літератури відповідатиме інтеграційному критерію: «толерантностала особистість + мистецтво комунікування + перспективні педагогічні, інформаційні технології + методична майстерність + конкурентоспроможна самоорганізуюча Я-особистість».

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидова В. Г. Формування в майбутніх педагогів прогностичного компонента професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Г. Комарова. – Одеса, 2001. – 20 с.
2. Деркач А. А. Акмеологія / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
3. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : [монографія] / О. М. Семенов. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 404 с.
4. Стівенс Дж. Марсель Дюшан. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
5. Кузнецов Г. Науково-методичні та соціально-педагогічні аспекти безперервної освіти в контексті Болонського процесу [текст] / Г. Кузнецов, Т. Калюжна // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 14.
6. Кунь З. Й. Універсальний словник української мови [текст] / З. Й. Кунь. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
7. Лутай В. Про філософсько-синергетичну парадигму українського «руху на випередження» / В. Лутай // Вища школа України. – 2005. – № 1. – С. 32.

8. Шуляр В. І. Ціннісні орієнтири підготовки майбутнього вчителя літератури в аспекті методичної синергетики / В. І. Шуляр // Педагогічні шляхи реалізації загально-європейських цінностей у системі освіти України : зб. наук. праць ; [за заг. ред. Г. Є. Гребенюка]. – Харків : Стиль Издат, 2005. – 326 с.

9. Шуляр В. І. Планування літературної освіти школярів: технологічна концепція : [практико-орієнтована монографія] / В. І. Шуляр; [за ред. члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора Н. Й. Волошиної]. – Миколаїв : Видавництво «Ч», 2006. – 96 с.

10. Шуляр В. І. Синергетика в системі професійно-методичної підготовки майбутнього вчителя літератури: концептуальні підходи / В. І. Шуляр // Філософські науки : збірник наукових праць. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. – 256 с.

11. Шуляр В. І. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи : [науково-методичний посібник] / В. І. Шуляр, Н. М. Огренич. – Миколаїв : Видавець : Ганна Гінкул, 2006. – 208 с.

3.2. СУЧАСНИЙ УРОК ЛІТЕРАТУРИ У ФОРМАТІ МЕДІАОСВІТИ ЯК САМОСТІЙНИЙ ГІПЕРТЕКСТ

У сучасному освітньому просторі стали актуальними поняття «інформаційно-комунікативні технології», «медіаграмотність», «медіа-освіта», «мультимедіа». Інформаційне суспільство з активним упровадженням мультимедіа в повсякденну реальність вимагає від системи освіти перебудови методів та форм навчання, які дозволять учневі гнучко адаптуватися до умов життя, що змінюються, володіти високим рівнем толерантності, пристосовувати отриманий наратив до власного життєвого простору. За словами М. Маклюєна, «для того, щоб жити в сучасному суспільстві, необхідно бути медіаграмотним» [14, с. 1]. Медіаграмотність дозволяє людині активно використовувати можливості інформаційного поля телебачення, радіо, відео, кінематографа, преси, Інтернету, розвиває критичне мислення. На сьогодні дитина починає працювати з комп'ютером як споживач та користувач ІКТ з 6 років. В Україні понад 600 тис. дітей у віці від 5 до 18 років використовують Інтернет. І кількість молодих онлайн-користувачів з кожним роком зростає більш ніж на 30 %. Тоді як школа відстає з запровадженням ІКТ, що не сприяє мотивації учнів до навчання. З одного боку, школа декларує перехід до ІКТ пріоритетним (згідно зі спільним документом країн-членів Євросоюзу «Підготовка цифрового майбутнього Європи. План дій до 2010 року»), з іншого, – використання медіатехнологій є проблемним з точки зору невизначеності методів та форм навчання,